MASARYKOVA UNIVERZITA

Repetitorium sociální geografie

Geografické myšlení

2. 12. 2008

Vznik moderní geografie

Počátek novověku

- 16. století: přelom v rozvoji geografie
- Nové geografické poznatky jako produkt objevných cest (Portugalsko, Španělsko, později Nizozemí, Velká Británie, Francie a Rusko)
- Rozvoj matematické geografie a kartografie (astronomové Koperník, Galilei, Bruno)
- Vznik rozsáhlých mapových děl – atlasů (Nizozemí, Německo)

Popisná geografie

Přístupy

1. ***Geografický determinismus***: vliv přírody na vlastnosti člověka, určité přírodní složky leží mimo lidskou společnost (Darwin – evoluční teorie, Ratzel – životní prostor).

2. ***Deskriptivní geografie***: na základě různých vstupních dat se popisuje celý objekt - rozlišujeme dva základní druhy
   - obecný geografický popis (obecná struktura – geografická poloha, vymezení, povrch, podnebí, vodstvo, půdy, rostlinstvo, živočišstvo, nerostné složení, obyvatelstvo, hospodářství, vnitřní diferenciace regiónu a vnějších svazků);
   - problémový (účelový) geografický popis (selekce faktů a naznačení způsobů řešení – moderní, velmi používaná varianta).

Další přístupy

- ***Pozitivismus***: založen filosofem ***Augustem Comtem*** (1798 – 1857), představuje 1. skutečně vědeckou metodologii
  - Klade důraz na studium fakt, empirické pozorování: pouze na tomto základě lze sestavit jediný skutečný obraz světa
  - použití induktivní generalizace (odvození obecných závěrů na základě studia jednotlivostí)
  - předpokládá neutralitu vědeckého poznání, objektivitu vědce, opakování pozorování, teorie je ověřována empiricky
  - používaný dodnes

Další přístupy

- ***Geografický indeterminismus***: hlavní představitel je francouzský geograf Paul Vidal de La Blache (1845 – 1918)
  - hovoří o nezávislosti člověka na přírodních podmínkách
  - geografické prostředí je jen rámcem pro rozvoj společnosti
  - hybnou silou je člověk obdařený svobodnou vůlí a iniciativou a záleží jen na něm, jak geografické prostředí využije

19. století - 1. pol. 20. století

- Klasická německá škola
  - ***Alexander von Humboldt*** (1769-1859): zabýval se především přírodovědou, ale také obecnou fyzickou geografií, klimatogeografií a fytogeografií; autor rozsáhlého díla Kosmos
  - ***Karl Ritter*** (1789-1859): vedoucí první katedry geografie na světě, která byla založena v Berlíně; rozpracoval teorii geografického determinismu
- Propagace komparativní (srovnávací) geografické metody: srovnávání několika objektů nebo jevů za účelem získání jejich společných nebo naopak odlišných znaků.
- Ritterův žák: Jan Křtitel Kašpar Palacký (syn Františka Palackého), první profesor geografie na české části Univerzity Karlovy.

19. století - 1. pol. 20. století

- Berkeleyská škola geografie kultury
  - USA, první světová válka
  - rozvoj kultury v regionu na základě vlastních zdrojů a impulsů zvenčí
  - kultura slouží jako způsob adaptace člověka na okolní přírodní i sociální prostředí
- Christallerova škola
  - Německo, 30. léta
  - propojení ekonomické geografie a prostorové ekonomie (teorie centrálních míst)
  - Následovník: August Lösch

Moderní geografie po 2. světové válce

Kvantitativní revoluce

- Inspirovaná pozitivistickými metodami a přístupy
- Proces exaktizace a matematizace geografie, využití statistických analýz
- 50. a 60. léta 20. století

  - Peter Haggett
  - William Bunge
  - Brian Berry

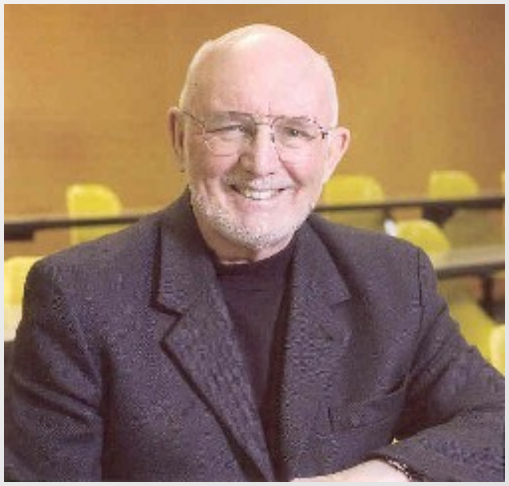

„Nové" geografie

- Kritika pozitivismu a její důsledky
  - revize induktivní metody
  - zmírnění závislosti na datech a empirii
  - nástup kvalitativních metod
- Útok ze dvou směrů
  - Postpozitivismus – strukturalismus, kritické realismu, teorie strukturace (marxistická/strukturalistická kritika)
  - Relativismus – hermeneutika, interpretativní přístupy, poststrukturalismus, postmodernismus (humanistická kritika)

Geografie času

- Torsten Hägerstrand (1916 – 2004) a švédská geografická škola – Universita v Lundu
  - Pohyb jednotlivce v prostoru a čase
  - Šíření inovací (30. léta, jižní Švédsko, zemědělské inovace)
  - Spolupráce se soc. psychologií
  - Studuje projevy chování lidí v prostoru a vnímáním prostoru jednotlivci a skupinami lidí
  - Důraz na procesy při objasňování lidských aktivit

Humanistická geografie

- (70. léta 20. století)
- Centrum pozornosti – lidská bytost
- Klíčové – význam, představivost, zkušenost, tvořivost
- Popis lidí, jací jsou.

- Studovali konkrétní místa – lokality a krajiny, které nabývají na významu a mají mezi sebou vazby.
- Zdůrazňovali význam, hodnoty a interpretaci.

- David Ley – sence of space – vztah k místu.

Kritika pozitivismu

- Radikální (70. léta 20. století)
  - v souvislosti s celospolečenských odporem k vietnamské válce v USA (+hippies, černošská a mírová hnutí).
  - D. Harvey: geografie jako způsob řešení společenských problémů, například problém hladu, vzdělání, náboženského, národnostního, politického a sociálního útlaku.

- Feministická (80. léta 20. století)
  - muži mají práva, která jsou nespravidlivě upírána ženám.
  - D. Massey: co znamená být ženou na určitém místě a v určitém čase (v Africe, na vesnici apod.).
  - Gender – kulturně-společenské rozdíly mezi muži a ženami.

Kritika pozitivismu

- Škola společenské relevance (70. léta 20. století)
  - Snaha zapojit geografii rychle a aktivně do řešení společenských problémů.
  - Výběr řešených témat - problém hladu, vzdělání, náboženského, národnostního, politického a sociálního útlaku, feminismus, zdroje znečištění a dopad kvality ovzduší a vod na zdraví, sociální problémy ve městech.
- Kvalitativní metody
  - Pohled očima „někoho jiného“, popis z perspektivy účastníků.
  - Pochopení jednání v sociálním kontextu.
  - Terénní výzkum – pozorování, rozhovory, etnografické metody.

Behaviorální geografie

- (1970+)
- spolupráce se sociologií, sociální psychologií a psychologií.
- Zabývá se projevy chování lidí v prostoru a vnímáním prostoru jednotlivci a skupinami lidí.
- Příklady řešených témat - „vnímání rizik v území" (povodně, zemětřesení, ...), „mentální mapy" (např. různé vnímání lokalit a regionů v území státu, regionu, krajiny), atp.

Kritika pozitivismu

- Kritický realismus (80. léta 20. století)
  - neexistuje výzkum bez teorie, nutnost ověřování teoretických formulací a předpokladů v praxi, pochopení struktury a vlastností jevů a věcí.
- Teorie strukturace (80. léta 20. století): Giddens
  - jednotná teorie věd s územním a sociálně ekonomickým aspektem (sociální geografie, regionální a prostorová ekonomie, sociologie).

Postmoderní geografie

- Od 2. poloviny 80. let 20. století
- Nedůvěra k velkým projektům, velkým teoriím.
- Hledají se návrhy s lidským měřítkem v návaznosti na historii, tradice, specifiku lokalit a regionů – regionální geografie.
- Rozvíjí se především v evropském kulturním prostoru (Velká Británie).

- Foucault, Derrid

Vývoj geografie v České republice

- Ideologické vlivy
- Čistě pozitivistický přístup
- Důraz na fyzickou geografii
- Důraz na modelování a statistickou analýzu
- po roce 1990 nezachycení světových trendů (jazykové nedostatky, neuznávání „vědecké hodnoty" jiných než pozitivistických přístupů atd.)

Teoretické koncepty německé školy

- Lokalizační teorie - Johann Heinrich von Tühnen (1826).
- Teorie lokalizace – A. Weber (1909).
- Teorie centrálních míst - W. Christaller (1933) – výzkum centrality a hierarchie sídel podle různých funkcí.

Thünenova teorie

- Je uvažována úrodnost stejná pro všechny pozemky, stejné klimatické podmínky a stejné možnosti dopravy všemi směry.
- ***Dopravní náklady jsou úměrné pouze vzdálenosti a množství dopravovaných výrobků.***

Závěry:

- v blízkosti města se budou pěstovat produkty, které se vzhledem ke své ceně budou vyznačovat relativně velkou váhou a výrobky lehko podléhající zkáze, které nesnášejí delší dopravu z technických příčin,

- se vzrůstající vzdáleností se budou postupně umisťovat takové výrobky, aby se pokud možno nezvyšoval poměr dopravních nákladů k ceně,

- uspořádání výroby kolem jediného centra bude ve firmě koncentrických kruhů.

Základ neoklasické teorie mezní produktivity.

Weberova teorie

- Kriterium lokalizace - minimalizaci výrobních nákladů.

- ***Výchozí podmínky:***

- zdroje surovin a místa spotřeby jsou prostorově fixované;
- zdroje pracovních sil jsou sice rozmístěné nerovnoměrně, v určitých místech se však vyskytují v neomezeném množství;
- mzdy jsou diferencované podle lokalit, v rámci určité lokality jsou však pevné;
- ceny zboží jsou konstantní stejně jako velikost odbytu produkce;
- technologie je nezávislá na rozmístění výroby;
- jak již bylo zmíněno, abstrahuje od společensko-kulturních faktorů.

Weberova teorie

- 3 hlavní faktory lokalizace průmyslového závodu:
  - Dopravní náklady
  - Náklady na pracovní sílu
  - Spotřebitelské aglomerace

Weberova teorie

- Závislost rozmístění na velikosti dopravních nákladů není u všech materiálů stejná!

- Weber klasifikuje tzv. ***čisté materiály***, které při zpracování neztrácejí na váze, a ***hrubé materiály***, které váhu v procesu ztrácejí.

- Proces rozmísťování čistých materiálů není třeba omezovat velikostí dopravních nákladů, protože jejich přeprava ve stavu suroviny je zpravidla lacinější, než v podobě hotových výrobků.

- Hrubé materiály přitahují do své blízkosti výrobní jednotky a jejich přitažlivá síla roste úměrně velikosti ztráty váhy.

Teorie centrálních míst

- Existuje centrální místo (koncentrace služeb, obslužné středisko v prostoru).
- Kužel poptávky – poptávka klesá s dostupností centrálního místa.
- Vniká pravidelná šestiúhelníková síť obslužných oblastí.
- Princip obsluhy – každé místo vyššího řádu poskytuje služby všech nižších řádů.
- Každé místo obsluhuje dvě centrální místa a 3 místa nižšího řádu – tzv. princip K=3.

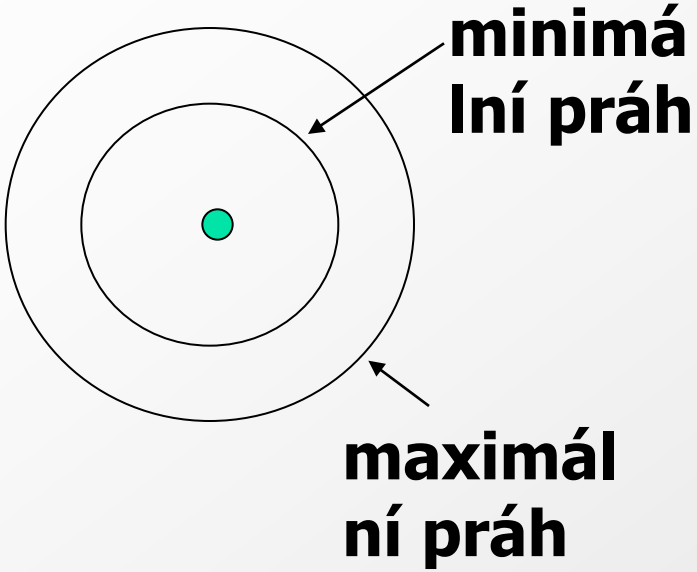

- minimální práh (nabídka)
  - minimální počet zákazníků potřebných k fungování služby
- maximální práh (poptávka)
  - odkud až jsou zákazníci ochotni dojíždět nakupovat poskytované služby (dopravní náklady)

K=3 teorie

- V základním modelu každé centrum vyšší velikosti obsluhuje 3x větší území než centrum o řád nižší.

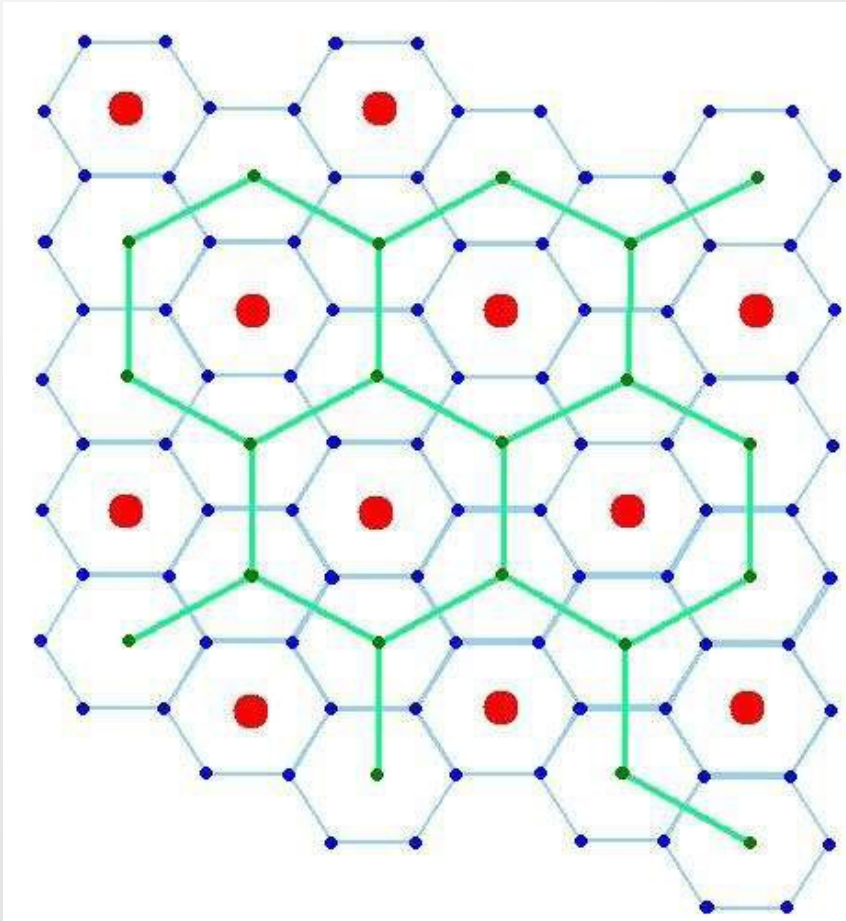

Obslužný princip

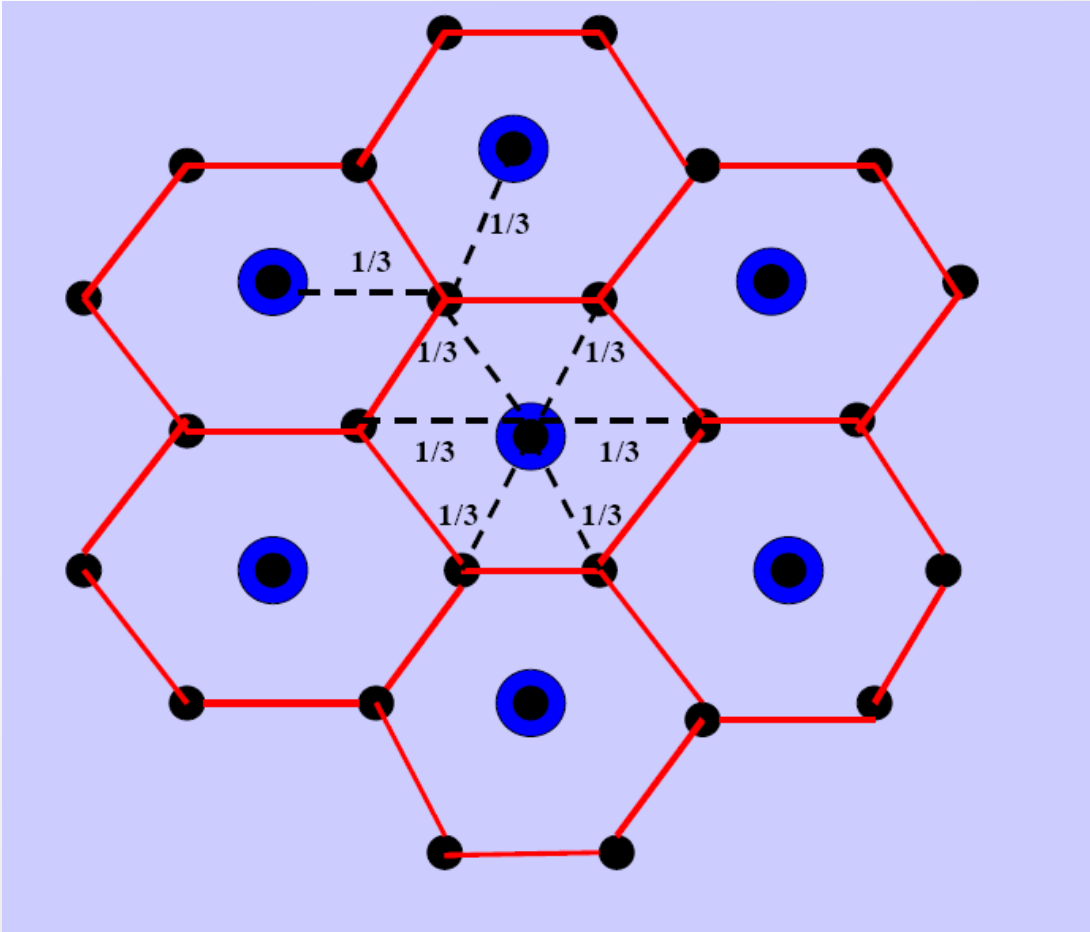

k = 6/3 + 1 = 3

Dopravní princip

k = 4

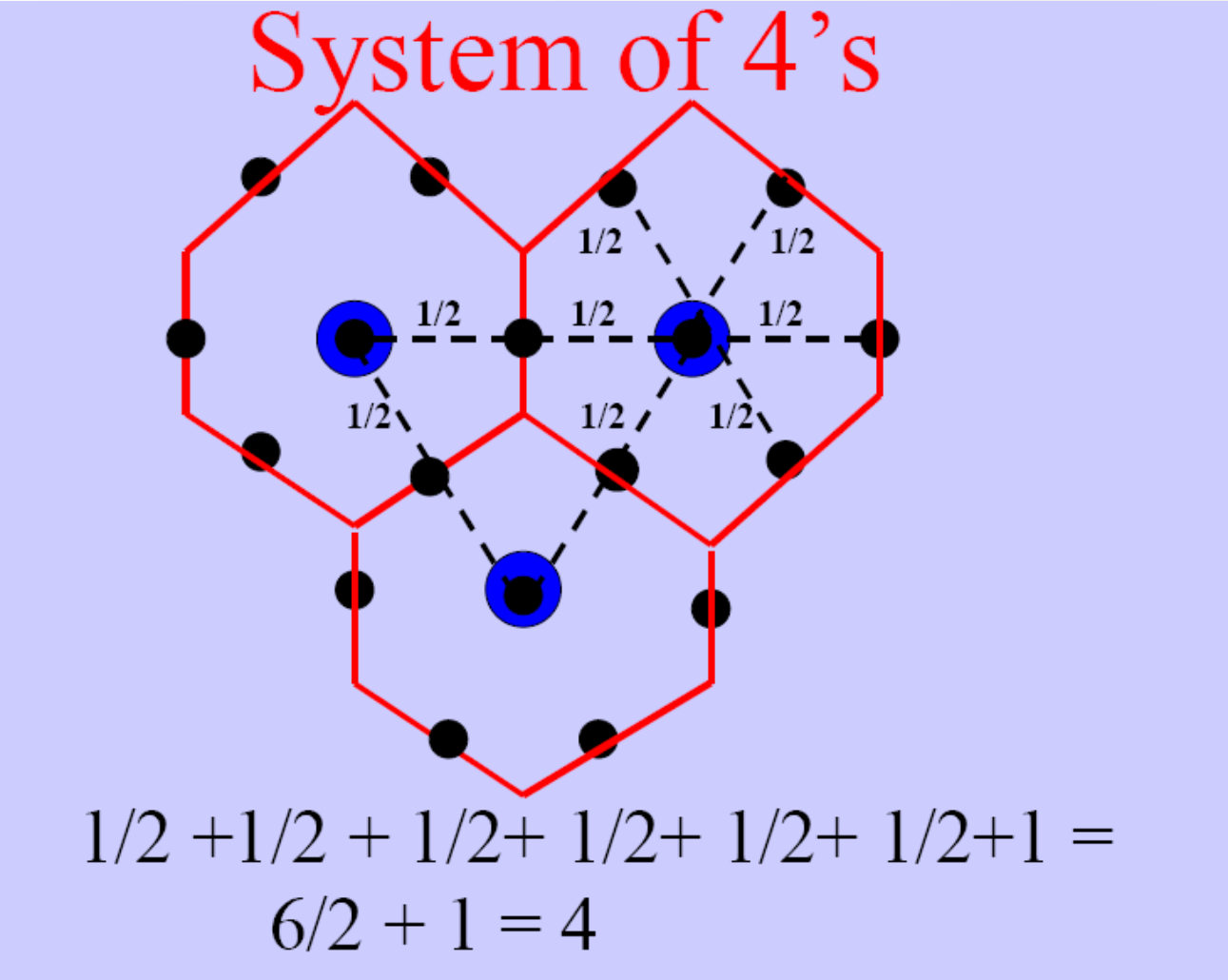

Administrativní princip

k = 7

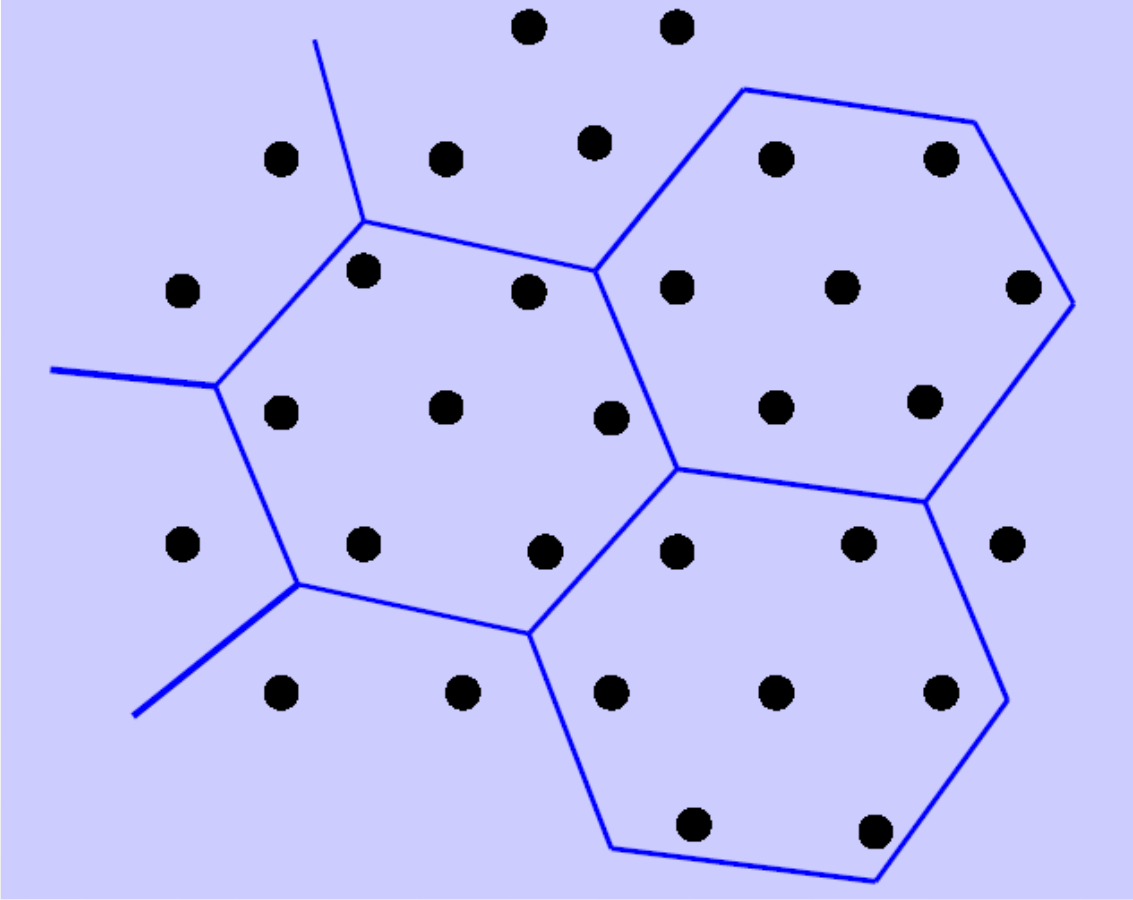

Teoretické koncepty německé školy a další pokračovatelé

- ***A. Lösch*** - Löschova teorie - používá různě velké sítě pro různé druhy zboží a služeb.

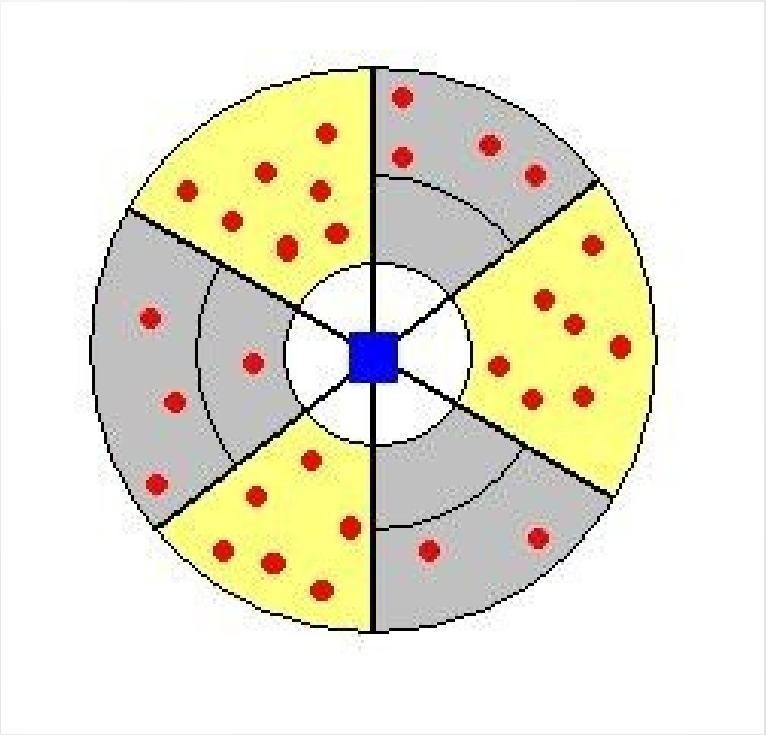

Löschova teorie

- Používají se různě velké sítě pro různé druhy zboží a služeb, přičemž tyto sítě překládá přes sebe do uspořádané podoby – Löschův model umožňuje specializaci, vzniká rozdíl ve struktuře produkce a nabídky.
- Každé centrální místo vyšší hierarchie nemusí nabízet všechny služby (zboží) jako místo na nižším stupni centrality.

- Výsledkem Löschovy modifikace Christallerovy teorie je struktura s jedním společným dominantním centrem, z něhož vychází prostorové výseče s různým počtem center nižších řádů.

Další modely

- Pro modelování rozšíření sídel, případně ekonomických systémů můžeme také použít difúzní teorii – Hudsonův model nebo Vanceův kolonizační model.

- ***Hudsonův model*** je založen na zkoumání teritoriálního šíření rostlin a živočichů, rozlišuje fáze kolonizace (prvotní osídlení), rozšíření (zvýšení hustoty) a konkurence (selekce a vytváření pravidelností).

- ***Vanceův kolonizační model*** mapuje jednotlivé fáze rozvoje osídlení v nově kolonizovaném území, rozlišuje fáze počátečního průzkumu, přes šíření osídlení v místech těžby surovin, významných komunikací až k poslední fázi, která znamená vytváření pravidelné regionální struktury.